

ՄԵՍՐՈՊ ԹԱՂԻԱԴՅԱՆ

այ գրականության զարգացման պատմության մեջ նշանակալից դեր է խաղացել ուսումնարանական գրականությունը, որին հայ երկրասարգությունն սկսել էր ծանոթանալ դեռ 1820-ական թվականներից: Եվ հենց այս 20-ական թվականներից մեր իրականության մեջ մի նոր ու թարմ հոսանք առաջացավ, որը նախնական մի փորձ էր ուսումնական գրականության, ֆրանսիական լուսավորչների գաղափարների ազդեցության առաջ ձեռքբերում հին գրականության կաշկանդիչ սահմանները և գրականությունը դուրս բերելու դեպի կյանք, դեպի մարդը, դեպի լուսավոր գաղափարների աշխարհը:

Այդ շարժման առաջին երկու ներկայացուցիչներն էին Հարություն Ալամդարյանը և Մեղրեցի Թադիադյանը: Ալամդարյանից հետո Թադիադյանը մեր մտավոր վերածնության ավելի ուշագրավ ներկայացուցիչն է: Նրա ստեղծագործություններն իրենց վրա կրում են XIX դարի 30—40-ական թվականների հայ հասարակական կյանքի ազդեցությունը:

Այդ ժամանակաշրջանում հայ պատմության մեջ դարձակետ էր սկսվում. դեպի ուսումնական և եվրոպական միտքը: Այդ դարձակետն ըստ էության սկսվեց Ալամդարյանով և ապա Թադիադյանով:

Թադիադյանը հանդիսացավ ավելի ուշագրավ դեմք, ավելի ստեղծագործ միտք և դրա հետևանքով նախորդից ավելի շատ հալածվեց:

Մեսրոպ Թադիադյանը ծնվել է Երևանում, 1803 թվին: Նրա մանկությունը եղել է դառն ու անհրապույտ: Զրկվել է հարազատ հորից և ենթակա է եղել մոր դաժան վերաբերմունքին: Մայրը տառնեկու տառեկան Մեսրոպին ուղարկում է էջմիածին՝ ժառանգավորաց դպրոցում կրթություն ստանալու նպատակով:

Երբ 1821 թ. Եփրեմ կաթողիկոսը պարս-

կական իշխանությունից հալածված փախչում է ուսական սահմանը, իր հետ ունենալով եպիսկոպոսներ ու միաբաններ, արանց հետ միանում է նաև Մեսրոպը:

Թադիադյանը Հին Նախիջևանում ընդունում է սարկավազության աստիճան և շարունակում ճանապարհը նրանց հետ մինչև Հաղպատ:

Այստեղ կաթողիկոսից հանձնարարական նամակ ընդունելով Հնդկաստանում փոստի Պողոս եպիսկոպոսի անունով, Թադիադյանը Պարսկաստանի վրայով ուղևորվում է Հնդկաստան:

1823 թվին նա հասնում է Կալիաթա Պողոս եպիսկոպոսը այդ ժամանակ փոստում էր Դաբա քաղաքում: Թադիադյանն ստիպված այցելում է և Դաբա քաղաքը, որտեղ հանդիպում է եպիսկոպոսին:

Հանձնարարական նամակը նրան հանձնելով Թադիադյանը նորից վերադառնում է Կալիաթա և մտնում Հայոց մարդասիրական ճեմարանը: Այստեղ Թադիադյանը Աբրահամ ծ. վարդապետի միջնորդությամբ ընդունվում է Հիբրիի անգլիական բարձրագույն դպրոցը անգլերեն սովորելու նպատակով:

Այստեղ նա մնում է շուրջ չորս տարի: Ընդարձակվում է նրա մտահորիզոնը, սովորում է զանազան գիտելիքներ. նա սովորում է նաև պարսկերեն, հունարեն և լատիներեն:

Թադիադյանն այնուհետև սկսում է զբաղվել թարգմանություններով: Թարգմանում է գրքեր լատիներենից և անգլերենից հայերեն: Առաջին հերթին նա թարգմանում է Ռիչնալդ Հիբրիի «Պաղեստին» գրվածքը:

1828 թվին, երբ ուսական զորքը գրավեց Երևանը, Թադիադյանը մի ընդարձակ նամակ ուղարկեց իր համաքաղաքացիներին՝ երևանցիներին:

Այս կարևոր փաստաթուղթը վկայում է Թադիադյանի ուսական օրինատյալի և այն մեծ հույսերն ու ակնկալությունները, որ նա կապում էր Հայաստանի նվաճման հետ Ռուսաստանի կողմից: Այդ նամակում

Թաղիադյանն իր համաքաղաքացիներին խորհուրդ էր տալիս նրանում մի դպրոց բանալ, որ երեխաները «դատարկ բուռն» ման չդառնան:

Սակայն Թաղիադյանի նամակը, դժբախտաբար, մնում է անհետևանք: 1831 թվին նա վերադառնում է էջմիածին: Այստեղ նա ստանձնում է վանքի ժառանգավորաց դըպրոցի ղեկավարությունը, որտեղ, սակայն, երկար ժամանակ չի մնում: Նա կրկին հաստատվում է Կալկաթյում և իրեն նվիրում գրականության. թարգմանություններ է անում, կազմում է դասագրքեր, այլ և այլ ձեռնարկներ, գրում է չափածո գրվածքներ, վեպեր, սկսում է հրատարակել սկզբում «Ազգասէր», ապա՝ «Ազգասէր Արարատեան» լրագիրը:

1857 թվին նա նորից ճանապարհվում է դեպի Պարսկաստան՝ Նոր Զուղայում ուսուցչություն անելու նպատակով: Սակայն դեռ Հասան Նոր Զուղա, ճանապարհին, Շիրազ քաղաքում 1858 թվի հունիսի 10-ին վախճանվում է հայրենիքի անկախության ու ազատության տենչը սրտում:

Թաղիադյանի գերեզմանի վրա փորագրված է հետևյալ տապանագիրը.

«Մեսրոպ Դավթեան Թաղիադեան,
Պերճ վարժապետ, մեծ գիտնական,
Վսեմ քերթող մատենագիր,
Հանգիստ առնու այս թուխ դամբան:
Ջրեզ հայոց գիտնոց կաճառ
Պատվասիրէ միշտ սիրովառ.
Սև նոր Զուղա և Կալկաթա
Ոչ մոռացին չքնեղ իսպառա:

Թաղիադյանը բառի իսկական իմաստով լուսավորիչ էր՝ Նրա միակ նպատակն էր լուսավորել հայ ժողովուրդը, դպրոցներ բանալ, լրագիր հրատարակել, գրքեր տպագրել, գիտություն տարածել:

Թաղիադյանը որպես մանկավարժ Գրեխաների համար կազմել է իր ժամանակի համար շատ արժեքավոր աշբեհարան՝ «Մեսրոպեան աշբեհարան» անունով:

Բացի վերը նշված մասնագիտությունից Թաղիադյանը նաև պատմագիր էր՝ նա գրել է Հայաստանի պատմության նվիրված մի հատուկ, «Ճանապարհորդութիւն ի Հայա» գիրքը, որը նրա թողած ժառանգության մեջ առանձին արժեք ունի:

Այստեղ Թաղիադյանը նկարագրում է էջմիածինը, նրա ներքին կյանքը, միաբանության անդամների հարաբերությունները, ցավերն ու փնտրիքներն իրան դեմ: Այս գրքի մեջ է, որ Թաղիադյանը հանդես է գալիս ճորտատիրության դեմ:

Նա ապրել է որոնումներ, երազանքներ:

Աշխատել է լուծում տալ մեր ժողովրդի ազատագրման հարցերին և այդ լուծումը նա տեսել է հայրենասիրական ազգային շարժման և լուսավորության մեջ:

Այստեղից էլ նա, որպես առաջավոր իդեալների արտահայտիչ, հանդիսացել է 30-40 թ. թ. լուսավորիչներից մեկը:

Թաղիադյանը ցույց տալով, թե նվիրացիները որքան մեծ առաջադիմություն են կատարել գիտության ու արվեստի մեջ և հայերը որքան հետ են մնացել, առաջարկում է թոթափել հինը և հետևել նորին, լուսավորության: Այստեղ լսվում է արդեն մի շատ ծանոթ ձայն, կարծես Արուստան է խոսում. «Ա՛խ, քի՛մ լաւ քաղաքացիք, ա՛խ հոգիս հարա՛յս կանչում, հին փմորն թողեք, նոր, ազգի լուսավորութեան և պայծառութեան հետևեցէք»...

Թաղիադյանը տխրությամբ է խոսում հայ կնոջ մասին, որն իր մալրենի լեզվից բացի ոչ մի օտար լեզու չի փմանում: Սակայն, ընդհակառակը, նա հիացմունքով է խոսում անգլիացի և ֆրանսիացի կանանց մասին, որոնք 6-7 լեզու կարդալ գիտեն, իսկ հայ կինը նույնիսկ չգիտե գրել, կարդալ իր մայրենի լեզվով:

Ահա այս առիթով է, որ Թաղիադյանը իր «Միբլի Սիրվարդ» բանաստեղծության մեջ ասում է.

—Ասա, ափսոս որ կարդալ չես գիտում,
Սիրածիդ գրածն սրտում չես գրում,
Քեզ համար պատրաստ է ազնիւ

գիտութիւն

Եթէ շուտ կամենաս իրար գտանեմք:

Թաղիադյանի ազգային ստեղծագործություններից քաջ հայտնի է, «Տէր կնոջդ դու զՀայա» բանաստեղծությունը, որը շատ վաղուց երգվում էր ժողովրդի մեջ:

Այս բանաստեղծության մասին հիացմունքով է արտահայտվել մեծ դեմոկրատ Միքայել Նալբանդյանը:

«Եթե հնար ունենայի ես, ամենասուրբ պարտականություն կդնեյի ամեն մի հայի վերա, անգիր ուսանելու այս երգը: Մինչև այսօր իմ կյանքի մեջ չեմ տեսած կամ լսած մի այսպիսի երգ. ահա բուն ազգային երգ: Խեղճ Թաղիադյանց. խաղաղություն քո հոգուն, շարժարկեցար, շարժարկեցար՝ ազգի լուսավորության համար, բայց չհաջողվեցավ քեզ, որպես և շատերին, տեսանել քո մարգարեական ազդու քարոզության պտղաբերությունը մեր ազգի մեջ» (Երկեր 1 «Մեռնե՞րա հարցով»)՝ ժանտիմություններից):

Թաղիադյանը սիրել է աշխատավոր ժողովրդին, հայ շինականին: «Սոս և Սոնդիպի» պոեմում նա ասում է.

«Ընդ հիւղ աղփատին
Առաւել հանիմ

Քան ընդ արհունիս
Տանեալն քաջին.

Մարդ քանի պարզ կեայ,

Անի սէր նորա:

Քայց ընդ հոխորեան

Ոխն յաւելանայ»:

Թաղիադայանը սիրել է ժողովրդական բանահյուսութիւնը, ֆոլկլորը, նա սիրել է ժողովրդական կարճ ու սրամիտ առածներն ու ասացվածքները: «Սոս և Սոնդիպի»-ի մեջ նույնպէս գործ է ածել ժողովրդական առածներ ու ասացվածքներ: Ահա մի տեղ նա գրում է.

«Այլ փորձոյն բողի

Առնել խելացի.

Բայց զի՞նչ խելն ճառ

Կամ սեկն օճառ»:

Այս տողերը, անշուշտ, Թաղիադայանը վերցրել է ժողովրդական բանահյուսութիւնից:

Թաղիադայանը խորութիւն չէր դնում հայի և օտարի մեջ, և սա նրա համար աշխարհայացք էր: Սոս և Սոնդիպի, հայ և հնդկուհի: Երկու տարբեր ազգ, երկու տարբեր կրօն: Նա այն համոզումն ունի, թե սերը ազգութեան և կրօնի տարբերութիւն չի ճանաչում: Այն հարցին, որ տրվում է Սոսին, թե դու հայ, նա՝ հնդկուհի, ի՞նչպէս կարելի է սիրել միմյանց:

«Ազգ ազգի ներհակ,

Աղանդ՝ աղանդոց»...

Սոսը պատասխանում է.

«Երբ սիրտ ընդ սրտի

Սիրով շողկալի,

Ոչ ազգ, ոչ աղանդ

Անդ ունի գտելի»։ (էջ 103).

Թաղիադայանը ցավով է խոսում այն բանի մասին, որ հայեր, այն էլ հայրենասեր հայեր շատ կան, բայց դժբախտաբար ներքանք մնում են տառապանքի մեջ.

«Հան երկինս զբիւ, զՇամիրամ, զԱրեքսանդր, զԱրտաշէր Սասանեան, զՅազկերտ, զԹեմուրլանկ, զԱբբաս Մեծ և զՆադիր Շահ խուժադուժ արեւարբու զօրօք իւրեանց. և ահա անմարմին հրեշտակք, անգամ զարհուրեալք, յահէ նոցա երկիր թօթափին. այն ինչ Հայք, այո՛, հայրենասէր Հայք՝ տակաւին կան և մնան տառապանօք ի հողս հայրենեաց իւրեանց»:

Խոսելով իր ապրած ժամանակաշրջանի, իր ապրած դարի մասին Թաղիադայանն ասում է.

«Այս դար արուեստից դար է, և ոչ բրնձուքեան: Այն ինչ այլք միայն արուեստ ունիլ կարեն և զնիւթ արուեստին յայլուստ հայթայթեն, մեք գրեթէ զամենայն պատրաստի ունիմք յաշխարհի և ի տան մեւրում»...

Թաղիադայանը հիացմունքով է խոսում ռուսների մասին, որովհետեւ նրանք ազատագրեցին Հայաստանը և Երևանը պարսիկների լծից:

Նրա աշխարհայացքի մեջ սերը դեպի ռուսները, ռուս ազատասեր ժողովուրդը, հայ ժողովրդի մեծ բարեկամ ժողովուրդը, — փաստ է:

Թաղիադայանի ստեղծագործութիւնների մեջ առաջնակարգ տեղ է գրավում «Սոս և Սոնդիպի» պոեմը: Ոչ միայն լեզվով, այլև կառուցվածքի մի քանի առանձնահատկութիւններով պոեմը հորինված է դասական գրվածքների հետևողությամբ: Այդ իմաստով նրան պետք է դասել հայկական կլասիցիզմի ներկայացուցիչների շարքը: Սակայն կամի ուրիշ կողմ, որ թույլ չի տալիս այդ գործն ամբողջությամբ կլասիցիզմի արտահայտութիւն համարել. դա նրա բովանդակութեան է և այն հարցերը, որ արծարծված են պոեմում: Պատճելով կլասիցիզմի կաշկանդիչ ձևերը նա մոտենում է այն նոր գրականութեանը, որ մենք ունեցանք հետագա տասնամյակներում: Սոսը սիրում է Սոնդիպիին, սիրում ամենաջերմ ու անկեղծ սիրով: Նա իր անկեղծ սիրուն վկայակոչում է Շամիրամին, Պարսին, Պերամին և այլն: Այստեղ արդեն մեր առաջ պատկերանում են հին հունական աստվածները՝ Պերում-Պրիամոսի որդի Պարսը, որը որպէս դատավոր եկավ Հեռայի, Աթենասի և Աստղիկի միջև որոշելու, թե ո՞վ է նրանցից արժանի ռսկի խնձորին: Մեր առաջ է մի ամբողջ համաստեղութիւն աստվածների:

«Թող քեզ Շամիրամ

Որ զայս Հայաստան,

Ի խնդիր խանդին՝

Ողողեաց յարեան:

Կամ դէպի Պարսայ

Ընդ իւր Հեղինեայ»...

Եվ ապա

Սամփսոն, Դալիյա

Պերամ ընդ Թաղեա

Եւ բիւրք ընդ նոսին

Թող լիցին վկայ»:

«Սոս և Սոնդիպի» պոեմի լեզուն վերամբարձ է: Սոսը, որ Վահեվահյան տոնի ժամանակ հուզվում է մտաւտանջութեան մեջ առանձնացած, չէր մասնակցում տոնախմբ-

բուժյանը և խրախճանքին, հանկարծ տեսնում է Աստղիկ աստվածուհուն:

«Ողջոյն քեզ», — ասաց,

Դժխոյ լուսերես:

Թէ հողեղէն ես, ի՞մ այլքան փայլեւ,

Եւ քէ հրեղէն՝

Ուստի՞ մարմին քեզ»,

Ասաց պատանին:

Եւ գոյգ ընդ ձայնին՝

Հպէր ի համբոյր

Այտուց Անմահին: (էջ 14).

Թաղիադյանը միտումավոր կերպով Սոսի բերանում դրել է հարուստ, բայց ոչ վերամբարձ լեզու: Այնինչ աստվածուհու՝ Աստղիկի ոճը վերամբարձ է, շեշտավոր և հրամայական: Այդ բոլորին նա ասում է.

«Ինձ հուպ մատչես ցաւ,

Ժպիւրհ մահացու,

Ում ծնրին աստուածք

Քո երկրպագու» (էջ 15):

Սոսը շատ տեղերում արտահայտվում է ժողովրդական լեզվով, հանգերով, ինչպես նաև նմանահնչունությամբ: Այսպես՝

«Մին՝ այսպէս խուճիկ

Մին՝ այնպէս մեցիկ.

Մին հազ հազելով՝

Գործ առնէ հերիք» (էջ 16):

Սոսի համամարդկային զգացմունքները բավական խորն են: Նա ինչ երազում է Հայաստանի համար, նույնը քրազում է Հրեղեկաստանի համար: Նա ներքին ողբերգություն է ապրում, լսելով հնդկի ժողովրդի կրած վիշտն ու տառապանքները, որ պատճառում են մի խումբ անհատներ իրենց ցանկություններին բախարհություն տալու համար:

«Ուր գաշխարհ հեղկաց

Քամեցին յարեանց

Լոկ վառն կտի

Ցանկութեանց իւրեանց»:

Թաղիադյանի ստեղծագործության վրա ազդել են նաև կլասիկ հունական գրողները: Այդ երևում է կլասիկ վահեմահյան տոնի նկարագրության մեջ:

Կլասիցիզմի ազդեցությունը նկատելի է նաև Թաղիադյանի «Առեղծ Աֆրոդիտայ և Բեզուի լիմարի» բանաստեղծության մեջ, որ գրված է Կալիաթայում: Այս բանաստեղծությունը գրելիս հեղինակը որպես նյութ օգտագործել է անտիկ գրականությունը: Թաղիադյանի այս բանաստեղծության հերոսուհի Աֆրոդիտան փոստում է բարձր, վերամբարձ ոճով, հարուստ լեզվով:

«Ղռաց, դժնայդ Հեփեստես,

Մեծաղ ղարբին սեւես,

Ձի քո բաժին է դարբնոց

Եւ ոչ հեշտալին իմ ծոց».. (էջ 66):

Այս բանաստեղծության մեջ գործում են նաև Աֆրոդիտան, Անգելը, Մուզան, Բեզուի Հեփեստացիալը և այլք:

Թաղիադյանի այս բանաստեղծության մեջ գործածված դիցաբանական անունները՝ ինչպես Աֆրոդիտե, Անգել, Հիմեն և այլն, դրվար հասկանալի են դիցաբանության անծանոթ ընթերցողի համար:

Թաղիադյանը մեծավ օտարության մեջ: Ժամանակակիցները նրան չգնահատեցին նրա կենդանի ժամանակ: Միայն մահից հետո նրան ըստ արժանվույն գնահատեցին Միքայել Նալբանդյանը և Ստեփանոս Նազարյանը: Նա այն լուսավոր փարոսն էր, որից լույս էր առնում ապագա տասնամյակների հայ հասարակությունը և այն ճանապարհի սկիզբն էր, որը ձգվում էր մինչև Արտվան:

Նպատակ ունենալով լուսավորել ժողովրդին՝ Թաղիադյանը գտավ միայն գրականության աշխարհիկ բովանդակությունը, բայց անկարող եղավ հաղթահարելու գրաբարը, որը գրականությունը ժողովրդի սեփականությունը դարձնելու, նրա շահերին ծառայեցնելու տեսակետից՝ ամենամեծ խոչընդոտն էր: Ժամանակի այդ մեծ պահանջը Թաղիադյանը չըմբռնեց: Թաղիադյանի ստեղծագործության թույլ կողմն է այդ: Դրա վրա առանձին ուշադրություն է դարձրել Միքայել Նալբանդյանը, որը մեծ կարծիք ուներ Թաղիադյանի մասին: Նալբանդյանը զարմանում էր, որ եվրոպական կրթություն ստացած Թաղիադյանը, լուսավոր գաղափարներ տեր մարդ, գործածելով ճշին և մեծած լեզուն, չի հասկացել, որ, «խոսելու կամ գրելու խորհուրդը այն է, որ ժողովրդը կարդա և բան հասկանա»:

Մխիթարյանները ձգտում էին վերականգնել հինգերորդ դարի ոսկեդարի գրաբարը: Այդպիսի մի փորձ արավ նաև Թաղիադյանը՝ Վոս և Սոնդիպիս պոեմում: Թաղիադյանը, երբեմն միայն անդադառնալով ժողովրդական լեզվին՝ միշտ հարազատ մնաց գրաբարին: Բայց Թաղիադյանի գրաբարը Մխիթարյանների խրթին լեզուն չէր: Նրա գրաբարը ավելի պարզ էր, ժողովրդին ավելի հասկանալի:

Այս բոլորով հանդերձ, Թաղիադյանի ստեղծագործության արժեքը բավական մեծ է: Նրա մի շարք բանաստեղծությունները մեծ ավանդ են հայ գրականության ոսկե ֆոնդում: Նրա անունը համիտյան սիրելի կմնա հայ սրտերում:

Շ. ԼԴ.